

opravljati svojo misijo, potrebuje polno zaupanje sogovornikov na visoki vladni in državni ravni, ki ga ne bi smel zlorabiti. Veleposlanik pri svojem delu potrebuje, da mu sogovorniki med visokimi državnimi funkcionarji države, kjer je akreditiran, povedo več, kot pa lahko prebere v tisku, sicer njegovo delovno mesto ne bi imelo opravičila. Verodostojnost je prvi pogoj takšnega dela. Seveda pa spretnemu diplomatu ostajajo številne možnosti, da prišepne določena sporočila in informacije dopisniku ali komentatorju, vrednemu zaupanja, ki bo znal spretno posredovati bistvo informacije, ne da bi kompromitiral vir. Takšna informacija se bo glasila, da se to ali ono sliši v določenih krogih, seveda pa v takšni informaciji ne bo imena veleposlanika, kajti diplomacija bolj ljubi diskrecijo kot samoreklamo.

SAVIN JOGAN*

Začetek konca orožja za množično uničevanje

Letošnji podpis konvencije o prepovedi kemičnega orožja¹ nedvomno sodi med najpomembnejše dogodke v razvoju mednarodnega prava. Ta namreč zaokrožuje ali vsaj formalno zaokrožuje izredno dolga in vztrajna prizadevanja za dokončno prepoved tega orožja, »atomske bombe revnih«, kot ga nekateri imenujejo, hkrati pa pomeni resen obet tudi za razorožitev.

Zgodovina teh prizadevanj pa ni le izredno dolga, je tudi poučna: kaže nam, da trdovratnost vedno – ali skoraj vedno – zmaguje. Tako tudi v našem primeru, vse do drugačnega konca.

Morala in pravo glede uporabe strupov v vojni

Uporaba »nehumanega« orožja in sredstev bojevanja (kot bi rekli danes), in med taka nedvomno že od vsega začetka sodi tudi »strupeno« in kemično orožje, je stara kot vojne in oboroženi spopadi. Iz starega veka so poznani poskusi premazovanja puščic s strihninom, kokainom in izvlečki strupenih rastlin (volčje češnje, preobjede), s kačjim strupom ali z izvlečki iz človeških trupel.

Iz srednjega veka so nam znani primeri uporabe žvepla ter dima zažgane smole, v nekaterih primerih pa tudi arzenovih spojin in puščic z zastrupljenimi konicami v vojni. V 18. in 19. stoletju se množično pojavljajo predlogi vojaških strokovnjakov za polnitve eksplozivnih naprav in streliva z živim srebrom, arzenom, žveplom, svincem in rastlinskimi strupi. V burski vojni (1899–1902) je britanska vojska uporabljala artilerijske granate, polnjene s *pikrinsko kislino* (ekrazi-

* Savin Jogan, doktor politoloških znanosti

¹ Konvencijo o prepovedi razvoja, proizvodnje, kopičenja zalog in porabe kemičnega orožja in o njegovem uničevanju, kot se uradno imenuje, so na mednarodni konferenci od 13. do 15. I. podpisali pooblašteni predstavniki 145 držav, med njimi tudi Slovenije.

tom), pri katerih eksploziji se je razvil strupeni plin. Kasnejši izredno hiter razvoj kemije in kemične industrije je pripeljal do še raznovrstnejše proizvodnje in delno tudi uporabe kemičnih bojnih sredstev vseh vrst in načinov uporabe. Tako so npr. v prvi svetovni vojni uporabljali okoli 50 različnih vrst strupov. Vzporedno s tem procesom se že zgodaj pojavlja vrsta omejitev in prepovedi, pa tudi sankcij za porabo take vrste orožja. Znani Hamurabijev zakon (IX. stol. pr. n. š.) med drugim predvideva tudi način kaznovanja zastrupljalcev: zasipanje v izkopano jamo skupaj s strupenimi kačami. Indijski zakon Manu (3. stol. pr. n. š.) prepoveduje uporabo strupov kot orožja za boj zoper sovražnika, ker ta povzroča trpljenje zastrupljenih, pogosto pa tudi ubije tiste, ki se ne borijo.

Znamenito geslo rimskega senata je bilo, da se »vojna vodi z orožjem, ne pa sstrupi«. V srednjem veku tako orožje moralno obsojata krščanstvo in islam. Kasneje pride tudi do izrecne mednarodne pravne prepovedi: »Uporaba strupov v kateri koli obliki, bodisi za zastrupljanje studencev in hrane, bodisi orožja, se popolnoma izključuje iz sodobne vojne« – se glasita določbi v meddržavnem sporazumu med Francijo in Nemčijo (Strasbourg 1675) ter v splošnih navodilih za vodenje vojne vojaškega ministrstva ZDA (1863). V sklepih bruseljske konference o zakonih in običajih vojne (1874) je prvič v večstranski sporazum vključena tudi prepoved strupov in strupenega orožja v vojni. S tem pa smo se že približali sodobnemu obdobju urejanja ter prepovedi po zakonih in običaju vojne, kot se razvijajo od konca 19. stoletja naprej.

Delno že v dokumentih *prve* (1899), še bolj jasno pa v dokumentih *druge haaške mirovne konference* (1907) se že začneja oblikovati zaokrožen sistem prepovedi uporabe orožja, streliva in metod bojevanja, ki so v nasprotju z zakoni človečnosti in ki niso nujne za doseg vojnih ciljev. V pravilniku o zakonih in običajih kopenske vojne, priloženem *IV. haaški konvenciji* (1907), pa je posebej prepovedano uporabljati strupe in strupeno orožje (23. člen). V posebni (II.) deklaraciji, sprejeti na prvi konferenci, je bila *prepovedana uporaba krogel, katerih edini namen je širjenje dušljivih ali strupenih plinov*.

O prepovedi uporabe dušljivih, strupenih in podobnih plinov ter ustreznih tekočin, materialov ali sredstev je bilo kasneje dogovorjeno na *washingtonski konferenci* (1922), vendar ta sporazum ni nikoli začel veljati. Pomembnejši je *Ženevski protokol* (1925),² ki je v posebni deklaraciji ponovil in delno razširil to prepoved. S tem protokolom se prvič prepoveduje tudi uporaba patogenih mikroorganizmov (»biološka vojna«).

Pol stoletja za omenjeno Ženevsko konvencijo (1975) je začela veljati *Konvencija OZN o prepovedi razvoja, proizvodnje in skladiščenja bakteriološkega* (biološkega) *in toksičnega orožja* ter o njegovem uničevanju (za podpis je bila pripravljena že 1972). Zanimivo je, da so ZDA šele v tem letu (torej po 50 letih) ratificirale Ženevsko konvencijo iz leta 1925.

Ob prvih razpravah in pripravah te konvencije pa je prišlo do izpopolnjene tehnologije in že tudi do začetka proizvodnje *binarnega kemičnega orožja*; to se razlikuje od prejšnjih *kemičnih eksplozivnih iztreлков po novem* varnostnem detajlu v konstrukciji: polnjeno je s kemičnimi substancami majhne strupenosti, v ločenih kontejnerjih, ki medsebojno reagirajo in tako pri letu iztreлка proti cilju proizvajajo bojne strupe.

² International Law Concerning the Conduct of Hostilities. ICRC, Geneva 1989, str. 174, 175.

Velika intenzivnost glede proizvodnje, raziskav in preizkušanja kemičnega in biološkega orožja na eni strani in širina ter tudi odločnost prizadevanj za njegovo prepoved in odpravo na drugi nam zastavlja vprašanje: kakšen je učinek, praktični rezultat takih prizadevanj? Za starejša obdobja, ko taka prizadevanja niso bila dovolj povezana in niso dobila svetovne teže, je njihov skromen učinek razumljiv. Podobno to velja tudi za prvo svetovno vojno, v kateri je izredno široka in raznovrstna uporaba bojnih strupov našla drugačno kritično misel in dejavnost nepriljubljenih. Do pravega merjenja sil obeh polov bi utegnilo priti med drugo svetovno vojno: zaloge bojnih strupov pri skoraj vseh sodelujočih so bile ogromne, razvite so bile posebne enote za njihovo uporabo, po drugi strani pa je kritična javnost povsem jasno poznala to nevarnost in se je zoper njo javno bojevala. Zakaj ni bilo tega »dvoboja« in zakaj – v nasprotju s splošnim drugačnim prepričanjem – nikjer niso bili uporabljeni kemično orožje in iztrečki? Možni odgovor je zapleten, po svoje pa veljaven tudi za vse kasnejše spopade, verjetno tudi tiste, ki potekajo pred našimi očmi.

Prvi možni odgovor je: nobena stran ni uporabila nakopičenega kemičnega orožja, ker se je bala odgovora (povračilnih ukrepov) druge strani: *strah pred maščevanjem.*³

Drugi možni odgovor: nobena stran (država) ni uporabila kemičnega orožja zaradi tega, ker je vedela, da so ne le vojaki, temveč tudi civilno prebivalstvo posameznih držav, ki bi bile možni objekt napada, toliko seznanjeni z nevarnostmi kemičnega napada ter izurjeni in opremljeni za obrambo pred njim, da ta pravzaprav ne bi imel nobenega pravega učinka, državo, ki bi prva uporabila to orožje, pa bi ne glede na to diskreditiral pred svetovno javnostjo.

Tretji možni odgovor: moralna in pravna moč prepovedi tega orožja ter bojazen pred kasnejšimi sankcijami sta bili tako močni, da nobena država v drugi svetovni vojni ni uporabila kemičnega orožja.

Veliko elementov govori za to, da so na odpoved uporabi kemičnega orožja vplivale v medsebojni prepletenosti vse tri možnosti, pri čemer je pri eni in drugi odločitvi morda imel eden večjo, drugi pa manjšo težo.

Tudi v povojnih oboroženih spopadih so bile take odločitve zelo redke. V iransko-iraški vojni je prišlo npr. do uporabe bojnih strupov kot zadnji možni ukrep, ko se je iraška vojska znašla pred porazom. V vojni v Sloveniji poleti 1991 se je v nekaterih poročilih govorilo o tej možnosti, vendar končna ocena zanika, da bi JLA uporabila orožje, čeprav je sicer imela velike količine takih sredstev. Tako bo (bi) ostalo tudi vnaprej: *kemično orožje kot stalna grožnja*, ki bi jo lahko izrabila *močnejša stran*, ker se ne bi bala povračilnih ukrepov šibkejši strani, šibkejša pa takrat, ko bi *izčrpala vse druge možnosti*. Pri tem tudi teža in vpliv pravnih prepovedi ne bi bila zanemarljiva, čeprav te pogosto učinkujejo posredno, preko protestov mednarodne javnosti bolj kot zaradi bojazni pred sankcijami. To v veliki meri velja tudi za sedanjo vojno v BiH. Ustvarjeno je bilo torej *ravnotežje*, čeprav dokaj labilno, ki je tudi ob pomoči prepovedi in zagroženih pravnih sankcij nekako držalo strani na vajetih, vendar je grožnja z uporabo tega orožja ostala aktualna.

³ F. Kalshoven imenuje to razmerje »pozitivna recipročnost«. Prim. Constraints on the Waging of War, IC RC Geneva 1991, str. 65.

Vse dosedanje omenjene splošnejše in posebne (»kemične«) konvencije so sicer dokaj izrecno odločno prepovedale uporabo, nekatere pa tudi proizvodnjo kemičnega orožja, vendar nobena ni podrobneje *opredelila obsega prepovedi oziroma določila vrste orožja in drugih sredstev, ki jih prepoveduje*. Tako je posebna deklaracija, sprejeta na prvi haaški konferenci, prepovedala uporabo iztreлков, namenjenih izključno širjenju dušljivih ali strupenih plinov (1899), na drugi konferenci sprejeti Haaški pravilnik (1907) pa prepoveduje uporabo strupa in strupenih orožij ter siceršnje uporabo orožja in iztreлков in snovi, ki povzročajo nepotrebno trpljenje, vendar *niti okvirno nista opredelila vrste teh snovi in orožja*. Kasnejši Protokol o prepovedi uporabe dušljivih, strupenih in podobnih plinov v vojni ter bakterioloških sredstev (1925) v bistvu to splošno prepoved le ponavlja oziroma jo – enako splošno – razširja še na bakteriološko orožje. V podoben krog je usmerjena tudi Konvencija o prepovedi izpopolnjevanja, proizvodnje in kopičenja zalog bakteriološkega (biološkega) in toksičnega orožja ter o njegovem uničevanju (1972), ki sicer izrecno niti ne prepoveduje uporabe tega orožja, vendar pa prvič določeneje opredeljuje vrste tega orožja: mikrobiološki ali drugi biološki agensi ali toksini ne glede na njihov izvor ali način proizvodnje, ki po tipu in količini niso namenjeni uporabi za preprečevalne, znanstvene ali druge miroljubne namene, ter orožje, oprema ali vektorji, namenjeni za sovražnosti ali oborožen spopad.

V *Konvenciji o prepovedi kemičnega orožja (1993)* gre za bistveno temeljitejši pristop. Kemično orožje po tej konvenciji obsega toksične kemikalije in njihove predhodnike ter streliva, naprave in opremo, posebej zasnovano za povzročanje smrti ali drugih poškodb zaradi toksičnih lastnosti omenjenih kemikalij. Toksične kemikalije podrobneje opredeljujejo kot tiste, ki zaradi kemičnega delovanja na življenjske procese lahko povzročijo smrt, trenutno nesposobnost ali trajno poškodbo ljudi in živali ne glede na njihov izvor, način proizvodnje ali lokacijo (to velja posebej za binarno in večkomponentno orožje). *Vrste teh kemikalij so podrobno opredeljene* v posebnih seznamih, v katerih najdemo vse vrste znanih (sarin, soman, tabun) in mnoge vrste manj znanih bojnih strupov z natančno označbo njihove kemične sestave. Konvencija prav tako natančno opredeljuje tudi predhodnike (kemične reaktante, ki so vključeni v proizvodnjo toksične kemikalije), ključne sestavine binarnih in večkomponentnih kemičnih sistemov, staro ter zapuščeno kemično orožje (ki ga je prav tako treba nadzirati in uničiti), proizvodne oznake za kemično orožje ter sredstva za obvladovanje izgrediv (ki so posebej prepovedana le v vojaške namene).

V primerjavi s prejšnjimi dokumenti s tega področja konvencija 1993 podrobno opredeljuje *evidentiranje zalog* tega orožja in *nadzor* glede točnosti deklaracij (poročil) posameznih držav o tem. Te deklaracije se med drugim nanašajo tudi na zaloge kemičnega orožja, ki ga ima določena država na ozemlju drugih držav.

Čeprav so bili *izpopolnjevanje, proizvodnja in trgovina* s strupenimi kemikalijami prepovedani že s konvencijo iz leta 1972, letošnja konvencija opravlja to mnogo *temeljiteje*. Države podpisnice morajo med drugim v svoji zakonodaji prepovedati in sankcionirati pravnim in fizičnim osebam pod njeno pristojnostjo izpopolnjevanje, proizvodnjo in tudi prodajo kemičnega orožja. Razen tega mora zagotoviti ustrezno varstvo ljudi in okolja glede vseh dejavnosti, povezanih z uničevanjem in predelavo prepovedanih sredstev.

Uničevanju kemičnega orožja je bila posvečena določena pozornost že v konvenciji 1972. Vendar je bil – kot kaže današnja slika – takratni okvir *premal*

realen: najkasneje v 9. mesecih po uveljavitvi konvencije naj bi namreč države podpisnice uničile ali predelale za uporabo v miroljubne namene vse kemično orožje. Sedanji pristop je bolj domišljen: *uničevanje* oziroma ustrežna predelava te vrste orožja je določeno za obdobje *10 let po uveljavitvi konvencije* (ta bo januarja 1995). Predvidene so posamezne faze z obsegom uničevanja orožja, priprava in verifikacija načrtov uničevanja, nadzor posameznih faz, strokovna, tehnična in organizacijska pomoč pri tem idr.

Povsem na novo pa sta v konvenciji 1993 opredeljena izredno širok in razčlenjen *sistem nadzorstva* nad izvajanjem konvencije ter *posebno telo* organizacija za prepoved kemičnega orožja kot forum za posredovanje in sodelovanje med državami podpisnicami. Delovanje te organizacije, njene pristojnosti, organi in način dela so podrobno razčlenjeni, prav tako tudi financiranje njene dejavnosti. Bistveni element njene dejavnosti je *zahteva za pojasnilo in hitra inšpekcija*, če ena od podpisnic opozori na »neprijavljeno« oziroma sicer sumljivo dejavnost s področja konvencije v drugi državi. Ta postopek pojasnitve predvideva, da bo izvršni organ organizacije posredoval zahtevo po pojasnilu najkasneje v 24 urah po prejemu zahteve, država, ki se ji taka zahteva pošlje, pa mora nanjo odgovoriti najkasneje v 10 dneh. Če ta dvom – tudi po dopolnilnih pojasnilih – ni rešen v 60 dneh po predložitvi zahteve ali opozorila, ima članica pravico zahtevati t.i. »*izzivalno inšpekcijo* vseh objektov ali lokacij na kraju samem. Predvidene so tudi *občasne inšpekcije* objektov v posameznih državah.

Novo v primerjavi z dosedanjimi »kemičnimi« konvencijami (1899, 1925, 1972) je v konvenciji 1993 tudi to, da hkrati s prepovedjo uporabe kemičnega orožja prepoveduje tudi njegovo izpopolnjevanje, proizvodnjo, kopičenje zalog in trgovino z njim (doslej se je vsaka usmerila samo v en pol tega procesa).

Nove so tudi predvidene *sankcije*: od najbolj blagih (ukinitvev pravic in ugodnosti iz konvencije, ki vključujejo tehnično pomoč in svetovanje, v nekaterih primerih tudi finančno pomoč) do kolektivnih ukrepov držav podpisnic in – v posebno resnih primerih – *predlog za sankcije*, ki ga konferenca kot najvišji organ organizacije za izvajanje konvencije naslovi na *Generalno skupščino in Varnostni svet OZN*. Pri prejšnjih, posebnih konvencijah s tega področja ni bilo predvidenih nobenih sankcij, medtem ko je Haaški pravilnik oz. konvencija, ki ji je bil priključen, predvidevala za vse kršitve zgolj plačilo odškodnine, »če bo potrebno«. Kot vidimo, gre za *povsem nov, celovit, razčlenjen in organizacijsko, strokovno, finančno ter pravno (s sankcijami) podprt sistem ukrepov, ki opredeljuje predmet pozornosti mednarodne skupnosti* (opredelitev kemičnega orožja), evidentiranje, nadzor, uničevanje ali predelavo in prepoved uporabe določene vrste orožja, ki bo nedvomno lahko model tudi za druge sisteme orožja. Za primerjavo: kljub trem posebnim konvencijam (o prepovedi poskusov, širjenja in opravljanja na morsko in oceansko dno ter v njuno podzemlje) in neštevilnim prizadevanjem za prepoved *jedrskega orožja* do danes taka prepoved še ni bila uveljavljena.⁴ Zato ta korak ohrabruje, kljub temu da nekatere države (npr. Irak in nekatere druge arabske države, domnevno zaradi tega ker Izrael še ni podpisal Konvencije o prepovedi širjenja jedrskega orožja; med »nepodpisnicami« pa je tudi ZR Jugoslavija) konvencije niso podpisale v »prvem dejanju« in ne glede na to kako se bo postopek ratificiranja pri posameznih državah »iz tehničnih« in drugačnih razlogov zapletel (verjetno bo med njimi tudi marsikatera izmed 15 do 20 držav, ki imajo kemično orožje).

⁴ Kalshoven, n. d., str. 19, obširno govori o zgodovini neuspešnih poskusov v tej smeri.